

На крилах пісень

Леся Українка

ЗМІСТ

Сім струн

Do (Гімн. Grave)

Re (Пісня. Brio)

Mi (Колискова. Allegro)

Fa (Сонет) [перша редакція]

Sol (Rondeau)

La (Nocturno)

Si (Settimana)

Зоряне небо

"Зорі, очі весняної ночі!"

"Єсть у мене одна..."

"Моя люба зоря ронить в серце мені..."

"Я сьогодні в тузі, в горі..."

"В небі місяць зіходить смутний..."

Конвалія

Напровесні

Contra spem spero !

"Коли втомлюся я життям щоденним..."

Мій шлях

В'язень

Співець

Розбита чарка

Сосна

"Якщо прийде журба..."

Сафо

До мого фортепіано

Досвітні вогні

В магазині квіток

Надія

Сльози-перли

"Сторононько рідна! коханий мій краю!"

"Україно! плачу сльозами над тобою..."

"Всі наші сльози тугою палкою..."

Сон

Сон літньої ночі

Сонет

На роковини Шевченка
"Скрізь плач, і стогін, і ридання..."
До натури
Вечірня година
Завітання
На давній мотив
Пісня
У путь
Остання пісня Марії Стюарт
Подорож до моря
"Прощай, Волинь..."
"Далі, все далі!"
"Красо України, Подолля!"
"Сонечко встало, прокинулось ясне..."
"Великеє місто. Будинки високі..."
"Далі, далі від душного міста!"
"Ой високо сонце в яснім небі стало..."
"Вже сонечко в море сіда..."
"Кінець подорожі..."
Кримські спогади
Заспів
1. Тиша морська
2. Грай, моя пісне!..
3. Безсонна ніч
4. На човні
5. Негода
6. Мердвен
7. Байдари
8. Татарочка
9. Бахчисарай
10. Бахчисарайський дворець
11. Бахчисарайська гробниця
12. Надсонова домівка в Ялті
В дитячому крузі
"На зеленому горбочку..."
"Літо краснее минуло..."
"Мамо, іде вже зима..."
"Тішся, дитино, поки ще маленька..."
Веснянка
СІМ СТРУН
(Посвята Михайлові Драгоманову)

DO

(Гімн. G r a v e) [1]

До тебе, Україно, наша бездольная мати,
Струна моя перша озветься.
І буде струна урочисто і тихо лунати,
І пісня від серця поллеться.
По світі широкому буде та пісня літати,
А з нею надія кохана
Скрізь буде літати, по світі між людьми питати,
Де схована доля незнана?
І, може, зустрінеться пісня моя самотная
У світі з пташками-піснями,
То швидко полине тоді тая гучная згряя
Далеко шляхами-тернами.
Полине за синєє море, полине за гори,
Літатиме в чистому полі,
Здійметься високо-високо в небесні простори
І, може, спітка тую долю.
І, може, тоді завітає та доля жадана
До нашої рідної хати,
До тебе, моя ти Україно мила, кохана,
Моя безталанная мати!

RE

(Пісня. B r i o s o) [2]

Реве-гуде негодонька,
Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
Та я нею не журюся.
Гей ви, грізні, чорні хмари!
Я на вас збираю чари,
Чарівну добуду зброю
І пісні свої узброю.
Дощі ваші дрібненькії
Обернуться в перли дрібні,
Поломляться ясенькії
Блискавиці ваші срібні.
Я ж пущу свою пригоду
Геть на тую бистру воду,
Я розвію свою тугу
Вільним співом в темнім лузі.
Реве-гуде негодонька,

Негодоньки не боюся,
Хоч на мене пригодонька,
Та я нею не журюся.

МІ

(Колискова. А г р е г і о) [3]

Місяць яснасенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи ж ти, малесенький,
Пізній бо час.
Любо ти спатимеш,
Поки не знатимеш,
Що то печаль;
Хутко прийматимеш
Лихо та жаль.
Тяжка годинонько!
Гірка хвилинонько!
Лихо не спить...
Леле, дитинонько!
Жить сльози лить.
Сором хилитися,
Долі коритися!
Час твій прийде
З долею битися, —
Сон пропаде...
Місяць яснасенький
Промінь тихесенький
Кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
Поки є час!

ФА

(Сонет)

Фантазіє! ти, сило чарівна,
Що збудувала світ в порожньому просторі,
Вложила почуття в байдужий промінь зорі,
Що будиш мертвих з вічного їх сна,
Життя даєш холодній хвилі в морі!
Де ти, фантазіє, там радощі й весна.
Тебе вітаючи, фантазіє ясна,
Підводимо чоло, похиленеє в горі.
Фантазіє, богине легкокрила,

Ти світ злотистих мрій для нас відкрила
І землю з ним веселкою з'єднала.
Ти світове з'єднала з таємним,
Якби тебе людська душа не знала,
Було б життя, як темна ніч, сумним.
SOL

(R o n d e a u) [4]

Соловейковий спів навесні
Ллється в гаю, в зеленім розмаю,
Та пісень тих я чуть не здолаю,
І весняні квітки запашні
Не для мене розквітли у гаю, —
Я не бачу весняного раю;
Тії співи та квіти ясні,
Наче казку дивну, пригадаю —
У сні!..

Вільні співи, гучні, голосні
В ріднім краю я чути бажаю, —
Чую скрізь голосіння сумні!
Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
Тільки й чуються вільні пісні —
У сні?

LA

(N o s t u r n o) [5]

Лагідні веснянії ночі зористі!
Куди ви од нас полинули?
Пісні соловейкові дзвінко-срібlistі!
Невже ви замовкли, минули?
О ні, ще не час! ще бо ми не дізнали
Всіх див чарівливої ночі,
Та ще бо лунають, як перше лунали,
Веснянки чудові дівочі.
Ще маревом легким над нами витає
Блакитна весняная мрія,
А в серці розкішно цвіте-процвітає
Злотистая квітка — надія.
На крилах фантазії думки літають
В країну таємної ночі,
Там промінням грають, там любо так сяють
Лагідні веснянії очі.
Там ясні зорі і тихії квіти

Єднаються в дивній розмові,
Там стиха шепочуть зеленії віти,
Там гімни лунають любові.
І квіти, і зорі, й зеленії віти
Проводять розмови кохані
Про вічну силу весни на сім світі,
Про чари потужні весняні.

SI

(S e t t i n a) [6]

Сім струн я торкаю, струна по струні,
Нехай мої струни лунають,
Нехай мої співи літають
По рідній коханій моїй стороні.
І, може, де кобза знайдеться,
Що гучно на струни озветься,
На струни, на співи мої негучні.
І, може, заграє та кобза вільніше,
Ніж тихії струни мої.

І вільнії гуки її

Знайдуть послухання у світі пильніше;

І буде та кобза — гучна,

Та тільки не може вона

Лунати від струн моїх тихих щиріше.

[1890]

ЗОРЯНЕ НЕБО

***

Зорі, очі весняної ночі!

Зорі, темряви погляди ясні!

То лагідні, як очі дівочі,

То палкії, мов світла прекрасні.

Одна зірка палає, мов племінь,

Білі хмари круг неї, мов гори,

Не до нас посила вона промінь,

Вона дивиться в інші простори...

Інша зіронька личко ховає

В покривало прозорее срібне,

Соромливо на діл поглядає,

Сипле блідеє проміння дрібне.

Ти, прекрасна вечірняя зоре!

Урочисто й лагідно ти сяєш,

Ти на людське не дивишся горе,

Тільки щастя й кохання ти знаєш.
Як горить і мигтить інша зірка!
Сріблом міниться іскра чудесна...
Он зоря покотилась, — то гірка
Покотилась сльозина небесна.
Так, сльозина то впала. То плаче
Небо зорями-сльзьми над нами.
Як тремтить тее світло! Неначе
Промовля до нас небо вогнями.
Горда, ясна, огниста мова!
Ллється промінням річ та велична!
Та ми прагнем лиш людського слова,
І німа для нас книга одвічна...

***

Єсть у мене одна
Розпачлива, сумна,
Одинокая зірка ясна;
Сеї ж ночі дарма
Її кличу, — нема!
Я стою у журбі самотная.
І шукаю вгорі
Я тієї зорі:
"Ох, зійди, моя зірко лагідна!"
Але зорі мені
Шлють проміння сумні:
"Не шукай її, дівчино бідна!"

***

Моя любя зоря ронить в серце мені,
Наче сльози, проміння тремтяче,
Рвуть серденько моє ті проміння страшні...
Ох, чого моя зіронька плаче!

***

Я сьогодні в тузі, в горі,
Мов у тяжкім сні, —
Отруїли ясні зорі
Серденько мені.

***

В небі місяць зіходить сумний,
Поміж хмарами вид свій ховає,
Його промінь червоний, сумний
Поза хмарами світить-палає.

Мов пожежа на небі горить,
Землю ж темнії тіні вкривають,
Ледве промінь прорветься на мить,
Знову хмари, мов дим, застилають.
Крізь темноту самотно зорить
Одинокая зірка ясна,
Її промінь так гордо горить,
Не страшна їй темнота нічна!
Гордий промінь в тієї зорі,
Та в нім туга палає огниста,
І сіяє та зірка вгорі,
Мов велика сльоза промениста.
Чи над людьми та зірка сумна
Променистими слізьми ридає?
Чи того, що самотна вона
По безмірнім просторі блукає?..

КОНВАЛІЯ

Росла в гаю конвалія
Під дубом високим,
Захищалась від негоди
Під віттям широким.
Та недовго навітшалась
Конвалія біла, —
І їй рука чоловіча
Віку вкоротила.
Ой понесли конвалію
У високу залу,
Понесла її з собою
Панночка до балу.
Ой на балі веселая
Музиченька грає,
Конвалії та музика
Бідне серце крає.
То ж панночка в веселому
Вальсі закрутилась,
А в конвалії головка
Пов'яла, схилилась.
Промовила конвалія:
"Прощай, гаю милий!
І ти, дубе мій високий,
Друже мій єдиний!"

Та й замовкла. Байдужою
Панночка рукою
Тую квіточку зів'ялу
Кинула додолу.

Може, й тобі, моя паяно.

Колись доведеться
Згадать тую конвалію,
Як щастя минеться.

Недовго й ти, моя панно,
Будеш утішатись

Та по балах у веселих

Таночках звиватись.

Може, колись оцей милий,

Що так любить дуже,

Тебе, квіточку зів'ялу,

Залишить байдуже!..

[Волинь, 30/X 1884]

НАПРОВЕСНІ

Не дивуйтесь, що квітом прекрасним

Розцвілася дівчина несміла, -

Так під промінням сонечка ясным

Розцвітає первісточка біла.

Не дивуйтесь, що думи глибокі

Будять речі та сльози пекучі, -

Так напровесні дзвінки потоки

Прудко, гучно збігають із кручі.

Не дивуйтесь, що серце так рв'яно,

Щиро прагне і волі, і діла, -

Чули ви, як напровесні рано

Жайворонкова пісня бриніла?..

CONTRA SPERM SPERO! [7]

Гетьте, думи, ви хмари осінні!

То ж тепера весна золота!

Чи то так у жалю, в голосінні

Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні,

Без надії таки сподіватись,

Жити хочу! Геть, думи сумні!

Я на вбогім сумнім перелозі

Буду сіять барвисті квітки,

Буду сіять квітки на морозі,
Буду лить на них сльози гіркі.
І від сліз тих гарячих розтане
Та кора льодовая, міцна,
Може, квіти зійдуть — і настане
Ще й для мене весела весна.
Я на гору круту крем'яную
Буду камінь важкий підіймать
І, несучи вагу ту страшную,
Буду пісню веселу співать.
В довгу, темную нічку невидну
Не стулю ні на хвильку очей —
Все шукатиму зірку провідну,
Ясну владарку темних ночей.
Так! я буду крізь сльози сміятись,
Серед лиха співати пісні,
Без надії таки сподіватись,
Буду жити! Геть, думи сумні!

[2 травня 1890 р.]

КОЛИ ВТОМЛЮСЯ Я ЖИТТЯМ ЩОДЕННИМ

Коли втомлюся я життям щоденним,
Щоденним лихом, що навколо бачу,
Тоді я думку шлю в світи далекі,
Блукає погляд мій в країні мрії.
Що бачу я в далекому просторі?
Прийдешність бачу я, віки потомні.
Мені ввижається, як в тихім, ріднім колі
Старий дідусь навча своїх онуків,
Про давнину справдешні байки править,
Про те, що діялось на нашім світі.
Родинне коло діда оточило,
Сини та дочки, молоді онуки;
Одні уважно, пильно вислухають,
У других тиха мрія в очах сяє.
Онук щонаймолодший сів близенько
Край діда і слідкує його рухи
Палким, уважним поглядом блискучим.
Дідусь мовляє тихо, урочисто:
"Щасливі, дітки, ви, що народились
В лагідний час, в безпечную годину!
Ви слухаєте, мов страшную казку,

Сю розповідь про давні дикі часи.
Так, дітки! світ наш красний, вільний
Темницею здавався давнім людям;
Та й справді, світ сей був тоді темниця:
В кормигу запрягав народ народа,
На вільне слово ковано кайдани.
Півроду людського не звано людьми,
Затято йшов війною брат на брата.
Ви знаєте, що звалося війною?
Тоді війною звали братовбійство
Во ім'я правди, волі, віри, честі,
А кроволиття звалося героїзмом;
Убожеством там звали смерть голодну,
Багатством – награбовані маєтки,
Простотою – темноту безпросвітну,
Ученістю – непевнее блукання,
Бездушну помсту звано правосуддям,
А самоволю деспотичну – правом.
Всім гордим-пишним честь була і слава,
Зневаженим-ображеним погорда.
Загинув би напевно люд нещасний,
Якби погасла та маленька іскра
Любові братньої, що поміж людьми
У деяких серцях горіла тихо.
Та іскра тиха тліла, не вгасала,
І розгорілася багаттям ясным,
І освітила темную темноту, –
На нашім світі влада світла стала!..
Се розповідали мені старії люди,
Не за моєї пам'яті було те".
Так говорив дідусь. Онук найменший,
Підвівши чоло, ясно подивився,
Уста тремтіли усміхом утішним.
"Дідусю, ти страшні казав нам байки,
Я радий, що не бачив лихоліття!"
[10 липня 1890 р.]

МІЙ ШЛЯХ

На шлях я вийшла ранньою весною
І тихий спів несмілий заспівала,
А хто стрівався на шляху зо мною,
Того я щирим серденьком вітала:

"Самій не довго збитися з путі,
Та трудно з неї збитись у гурті".
Я йду шляхом, пісні свої співаю;
Та не шукайте в них пророчої науки, -
Ні, голосу я гучного не маю!
Коли ж хто сльози лле з тяжкої муки, -
Скажу я: "Разом плачмо, брате мій!"
З його плачем я спів з'єднаю свій,
Бо не такі вже гіркі сльози - спільні.
Коли ж на довгому шляху прийдеться
Мені почути співи гучні, вільні, -
В моїй душі для них луна знайдеться.
Сховаю я тоді журбу свою
І пісні вільної жалем не отрую.
Коли я погляд свій на небо зводжу, -
Нових зірок на йому не шукаю,
Я там братерство, рівність, волю гошу
Крізь чорні хмари вглядіти бажаю, -
Тих три величні золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі...
Чи тільки терни на шляху знайду,
Чи стріну, може, де і квіт барвистий?
Чи до мети я певної дійду,
Чи без пори скінчу свій шлях тернистий, -
Бажаю так скінчити я свій шлях,
Як починала: з співом на устах!
[22 травня 1890]

В'ЯЗЕНЬ

Сидить в темниці в'язень самотний
І скрізь блукає поглядом, смутний:
То по закуренім низькім склепінню,
То по стіні, по брудному камінню.
Над головою в нього розпустила
Нудьга свої широкі сиві крила.
А думка рветься в той широкий світ,
Його вкрива тепер весняний цвіт...
"Забудь той світ! міцна твоя темниця!"
І думка пада, мов підбита птиця.
Не плаче бідний в'язень, не ридає,
Сумний, понурий, край вікна сідає.
Перед вікном широка бита путь,

По ній чужі байдужі люди йдуть.
Хто йде, хто їде – на темницю гляне.
Холодний погляд!.. Ох, як серце в'яне!
В темниці тут жива душа конає,
Ніхто про те не думає, не дбає...
Дорогою йде жінка молода.
Яка ж сумна, убога та бліда!
І на руках несе малу дитину,
Обгорнену в подерту сірячину.
Яка ж вродлива, гарна, мов картина,
Та безталанна вбогая дитина!
Побачив в'язень пару ту й зрадів,
А тільки вид йому як сніг збілів.
Ох, се ж його дружина молодая!
Ох, се ж його дитинонька малая!
"Здоров був, любий!" – жінка говорила, –
А в голосі її сльоза бриніла.
Але весела й жвавенька була
І щебетала дівчинка мала:
"Ку-ку, ку-ку! а де ти? тут, татусю?
Візьми на руці, поцілуй Марусю!"
Здавалось, певне, бідному дитяті,
Що татко жартами сховався за ґрати.
А татко ручку доні цілував
І гіркими сльозами обливав.
"Ох, ти ж моє дитя кохане, рідне!.."
А жінка мовила: "Радіє, бідне...
Мале, – його ще лихо не діймає;
Вже другий день, як хліба в нас немає.
В неділю ще за той нещасний хліб
Останню худобу жид заґріб,
Продав за довг остатню корову..."
І сльози жінці перебили мову;
До каменя холодного припала
І гірко, розпачливо заридала.
Мала дитина почала квилить
І стиха їсти в матері просить.
"Прощай!" – промовила понуро мила,
Дитину до віконця підсадила.
Татусь, цілуючи свою дитинку,
Невільничого хліба дав скоринку...

Він погляд свій услід їм посилав.
Він і тепер не плакав, не ридав,
На очах в його сльози не блищали, -
Вони на серце каменем упали.
І в'язень руки заломив з журбою:
"Навіщо ми побралися з тобою!.."

[1889]

СПІВЕЦЬ

Пишно займались багрянії зорі
Колись навесні,
Любо лилися в пташиному хорі
Пісні голосні;
Грала промінням, ясным самоцвітом
Порання роса,
І усміхалась весняним привітом
Натури краса.
Гордо палала троянда розкішна,
Найкраща з квіток, -
Барвою й пахом вродливиця пишна
Красила садок.
А соловейко троянді вродливій
Так любо співав,
Голосом дивним співець чарівливий
Садки розвивав;
Слав до вечірньої зорі прощання,
Що гасла вгорі,
Ще ж голосніше співав на вітання
Поранній зорі...
Вже пролетів, немов пташка зальотна,
Весняний той час, -
Осінь холодная, осінь вільготна
Панує у нас.
Тихо спускається нічка осіння, -
Година сумна;
Місяць холоднее кида проміння;
Здалека луна
Пугача віщого крик - гук єдиний.
Діброва німа.
Де ж соловейко? де ж спів солов'їний?
Ох, де ж він? Нема!
В вирій полинув, де вічная весна,

Натхненний співець.
Вічно красує там рожа чудесна,
Там теплий вітрець;
Глухо і смутно кругом на просторі,
Мій гаю сумний!
Кинув співець тебе в тузі та в горі,
Тебе й край рідний.
Тиша така тепер всюди панує.
Лиш в листі сухім
Вітер зітха, мов дріада сумує,
Із жалем глухим.
Чом я не маю огнистого слова,
Палкого, чому?
Може б, та щира, гарячая мова
Зломила зиму!
І розлягалась би завжди по гаю
Ясна-голосна
Пісня, й розквітла б у рідному краю
Новая весна.
Та хоч би й крила мені солов'їні,
І воля своя, -
Я б не лишила тебе в самотині,
Країно моя!

[1889]

РОЗБИТА ЧАРКА

На весіллі бринять чарочки, -
Хай здорові живуть молодята!
Хай живуть, як в гніздечку пташки,
Хай кохаються, мов голуб'ята!
На весіллі хтось чарку розбив; -
Молода на посаді сумує,
Молодий смутно чоло схилив, -
Не журіться, то щастя віщує!
На весіллі музика гучна,
Тож-то шпарко та весело грає!
Ох, я знаю, комусь-то вона
Безталаннее серденько крає!..
І розбилось від жалю свого
Серце смутне... Чи хто теє чує?
Чи не скаже хто часом того,
Що розбитее серце віщує?

[1891]

СОСНА

З вітром весняним сосна розмовляла,
Вічно зелена сосна.
Там я ходила і все вислухала,
Що говорила вона.
Ой, не "зеленого шума" співала
Вічно смутная сосна...
Ні, не "зеленого шума"!
Чулася в гомоні тяжка зимова думка.
Ранком зимовим діброва мовчала,
Наче замерла сумна,
Тільки рясним верховіттям шептала
Вічно зелена сосна;
Там я ходила і все вислухала,
Що говорила вона, -
Та не веселая думка
Чулася в гомоні того "зеленого шума"!

[1892]

"ЯКЩО ПРИЙДЕ ЖУРБА..."

Якщо прийде журба, то не думай її
Рознести у веселоощах бучних
За столом, де веселії друзі твої
П'ють-гуляють при покликах гучних.
Ти не йди в пишний дім, де музика бринить,
Де танцюють веселії пари, -
Там ще гірше серденьку тобі заболить,
Чоло вкриють ще тяжчі хмари.
І в людську течію ти не важся іти,
Де юрба стоголова, як море,
Йде, хвилює, шумить, - в ній поринеш і ти,
Не розійдеться ж там твоє горе.
Краще йди в темний гай, у зелений розмай
Або в поле, де вітер гуляє,
На дозвіллі із лихом собі розмовляй,
Може, там його вітром розмає.
Або пісню утни голосну, не смутну,
Щоб, мовляв, засміялося лихо,
Проженеш тоді, певне, потвору страшну,
І на серденьку знов стане тихо...

САФО

Над хвилями моря, на скелі,
Хороша дівчина сидить,
В лавровім вінку вона сяє,
Співецькую ліру держить.
До пісні своєї сумної
На лірі вона приграє.
І з піснею тою у серці
Велика їй туга встає.
В тій пісні згадала і славу
Величну свою, красний світ,
Лукавих людей, і кохання,
І зраду, печаль своїх літ,
Надії і розпач... Дівчина
Зірвала лавровий вінець
І в хвилях шумливого моря
Знайшла своїй пісні кінець.
[с. Колодяжне, 1884, 3 листопада]

ДО МОГО ФОРТЕПІАНО

Елегія

Мій давній друже! мушу я з тобою
Розстатися надовго... Жаль мені!
З тобою звикла я ділитися журбою,
Вповідувать думки веселі і сумні.
То ж при тобі, мій друже давній, вірний,
Пройшло життя дитячеє моє.
Як сяду при тобі я в час вечірній,
Багато спогадів тоді встає!
Картина повстає: зібравсь гурточок,
Провадить речі, і співа, й гука,
На клавішах твоїх швидкий, гучний таночок
Чиясь весела виграва рука.
Та хто се плаче там, в другій хатині?
Чиє ридання стримане, тяжке?..
Несила тугу крить такій малій дитині,
Здавило серце почуття гірке.
Чого я плакала тоді, чого ридала?
Тоді ж кругом так весело було...
Ох, певне, лихо серцем почувала,
Що на мене, мов хмара грізна, йшло!
Коли я смуток свій на струни клала,
З'являлась ціла згряя красних мрій,

Веселкою моя надія грала,
Далеко линув думок легкий рій.
Розстаємось надовго ми з тобою!
Зостанешся ти в самоті німій,
А я не матиму де дітися з журбою...
Прощай же, давній, любий друже мій!
[15 березня 1890 р.]

ДОСВІТНІ ОГНІ

Ніч темна людей всіх потомлених скрила
Під чорні, широкії крила.
Погасли вечірні огні;
Усі спочивають у сні.
Всіх владарка ніч покорила.
Хто спить, хто не спить, – покорись темній силі.
Щасливий, хто сни має милі!
Від мене сон милий тіка...
Навколо темнота тяжка,
Навколо все спить, як в могилі.
Привиддя лихі мені душу гнітили,
Повстати ж не мала я сили...
Зненацька проміння ясне
Од сну пробудило мене, –
Досвітні огні засвітили!
Досвітні огні, переможні, урочі,
Прорізали темряву ночі,
Ще сонячні промені сплять, –
Досвітні огні вже горять.
То світять їх люди робочі.
Вставай, хто живий, в кого думка повстала!
Година для праці настала!
Не бійся досвітньої мли, –
Досвітній огонь запали,
Коли ще зоря не заграла.

[1892]

В МАГАЗИНІ КВІТОК

В великому місті в розкішну теплицю
Дівчина прийшла молода,
Бо серцем почула весну-чарівницю,
Шуміла весняна вода.
І ледве струмки задзвеніли співочі,
Пташки заспівали дрібні, –

Вчувались дівчині веснянки дівочі,
Ввижались діброви рідні.
І ледве натуру зо сну зимового
Збудив поцілунок весни, -
Дівчина запрагнула рясту дрібного,
Їй проліски снилися ясні.
Тепер вона тут, в сій розкішній світлиці...
Ох, що се так серце стиска?
Як душно, як тісно, немов у темниці!
Сей пах, мов отрута яка!
В теплиці між квітами скрізь походжає
Гурток панночок і панів.
Дівчина кругом погляда, уважає,
І погляд її посмутнів.
Всі квіти розкішні... Дівчина зітхнула.
"Чим можу панянці служити?.." -
Зненацька чийсь голос дівчина почула, -
То крамар паничик біжить.
"Чи є в сій теплиці веснянії квіти?" -
Питає дівчина його.
"Аякже! є різні, - чим маю служити?
Тут можна набути всього:
Ось є гіацинти, нарциси і рожі,
Азалії є запашні,
Конвалії свіжі, фіалочки гожі..." -
"Ні, пролісків треба мені!.." -
Здивовано глянув панич; зашарілось
Дівчини обличчя бліде.
"То панночці пролісків простих схотілось?
Їх в місті немає ніде!
Тут тільки садові квітки". - "Дуже шкода".
І вийшла дівчина сумна.
"Тут міські розкоші! Тут міська вигода!"
Вертає додому сумна.
Зустрілась їй жінка, на плечах похилих
Несе щось, убога така.
"Чи купите, панночко, пролісків білих?" -
Тремтить із квітками рука.
"Звичайно! А звідки, я вас попитаю,
Взяли ви сі квіти свої?" -
"Та сила ж квіток тепер всюди по гаю!

Се тут..." Та не чула її
Дівчина. Згадала околиці рідні:
Скрізь квіти, ряст, ясна роса...
На проліски білі, на квіти лагідні
Скотилася тихо сльоза...

НАДІЯ

Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна:
Надія вернутись ще раз на Вкраїну,
Поглянути ще раз на рідну країну,
Поглянути ще раз на синій Дніпро, -
Там жити чи вмерти, мені все одно;
Поглянути ще раз на степ, могилки,
Востаннє згадати палкії гадки...
Ні долі, ні волі у мене нема,
Зосталася тільки надія одна.

[Луцьк, 1880]

СЛЬОЗИ-ПЕРЛИ

(Посвята Іванові Франкові)

"СТОРОНОНЬКО РІДНА! КОХАНИЙ МІЙ КРАЮ!"

Стороненько рідна! коханий мій краю!
Чого все замовкло в тобі, заніміло?
Де-не-де озветься пташина несміло,
Немов перед бурею в темному гаю,
І знову замовкне... як глухо, як тихо...
Ой лихо!
Ой, де ж бо ти, воле, ти, зоре таємна?
Чому ти не зійдеш на землю із неба?
Осяяти землю безщасною треба!
Ти бачиш, як все в нас покрила ніч темна?
Ти чуєш, як правду неправда скрізь бере?
Ой горе!
О люде мій бідний, моя ти родино,
Брати мої вбогі, закуті в кайдани!
Палають страшні, незагойні рани
На лоні у тебе, моя Україно!
Кормигу тяжку хто розбить нам pomoже?
Ой боже!
Коли ж се минеться! Чи згинем без долі?
Прокляття рукам, що спадають без сили!
Навіщо родитись і жити в могилі?

Як маємо жити в ганебній неволі,
Хай смертна темнота нам очі застеле!
Ой леле!
"УКРАЇНО! ПЛАЧУ СЛІЗЬМИ НАД ТОБОЮ..."
Україно! плачу слі
зьми над тобою...
Недоле моя! що допоможе ся туга?
Що вдію для тебе сією тяжкою журбою?
Гай-гай, невелика послуга!
Ох, сльози палкі – вони душу палили,
Сліди полишили огнисті навіки.
Ті жалі гіркії – вони мені серце зв'ялили!
Даремні для нього всі ліки.
Чи ж мало нас плаче такими сльозами?
Чи можем ми, діти, веселими бути,
Як ненька в недолі, в нужді побивається нами?
Де ж тут веселого слова здобути?
Говорять, що матері сльози гарячі
І тверде, міцнеє каміння проймають;
Невже найщиріші кривавії сльози дитячі
Ніякої сили не мають?
"ВСІ НАШІ СЛЬОЗИ ТУГОЮ ПАЛКОЮ..."
Всі наші сльози тугою палкою
Спадуть на серце, – серце запалає...
Нехай палає, не дає спокою,
Поки душа терпіти силу має.
Коли ж не стане сили, коли туга
Вразить украй те серденько замліле,
Тоді душа повстане недолуга,
Її розбудить серденько зболіле.
Як же повстане – їй не буде впину,
Заснути знов, як перш, вона не зможе,
Вона боротись буде до загину:
Або загине, або переможе.
Або погибель, або перемога –
Сі дві дороги перед нами стане...
Котра з сих двох нам судиться дорога?
Дарма! повстанем, бо душа повстане.
Так, плачмо, браття! мало ще наруги.
Бо ще душа терпіти силу має;
Хай серце плаче, б'ється, рветься з туги,

Хай не дає спокою, хай палає!

СОН

(Посвята Александрі С-вій)

Був сон мені колись: богиню ясну

Фантазії вбачали мої очі,

І друга любого подобу красну

Богиня прийняла тієї ночі.

Той самий вираз і усмішка мила,

Той самий погляд довгий, розумливий,

На плечах лиш барвисті мала крила,

Вінець над чолом з лавру святобливий.

Вона іде! Непереможна сила

Мене примушує за нею простувати

По темних, тісних хідниках. Вступила

Вона в якісь таємнії палати.

Чи то свята будова, чи темниця?

Високеє і темнее склепіння,

Одно віконце вузьке, мов стрільниця, –

Крізь нього сиплеться бліде проміння

І падає на стіну; височенний

Орган стоїть там, наче скеля дика,

Де був прикований Титан страшенний,

Що забажав освіти чоловіка.

Спинилася богиня, і за руку

Взяла мене, і словом говорила:

"Вважай і пам'ятай мої слова й науку:

То світовий орган, і доля так судила,

Що тільки раз він має гук подати,

Страшний той гук, потужний і величний,

По всіх країнах має залунати

І перекинути світовий стрій одвічний.

Страшне повстане скрізь землі рушення.

І в громом упадуть міцні будови.

Великий буде жах, велике й визволення!

Тоді спадуть всесвітнії окупи.

І правда лавром чоло уквітчає.

І згине зло, укриване віками.

В честь волі нової хвалу співець заграє

На вільних струнах вільними руками.

Тож слухай: ти орган порушить можеш

Не дужою, та смілою рукою,

Всесвітнє зло тим гуком переможеш,
Здобудеш для землі і щастя, і спокою.
Та знай: твоє життя так миттю згасне,
Як блискавка, що перед громом свіне:
Не для тебе те світло правди ясне,
Що світ осяє, ні! життя твоє загине!
І вільні струни славити не будуть
Ні твого ймення, ані твого діла,
Щасливії нещасною забудуть,
Не буде вкрита лаврами могила!"
Промовила і зникла. В самотині
Я застаюся розважати-гадати,
Як визволить той гук, що замкнутий в скеліні,
Що має гучно в світі залунати?
І я стою, неначе скам'яніла.
Знебула думка вже не розважає...
Що се? немовби пісня забриніла
Здалека, мовби цілий хор ридає.
Глибока, тиха, нерозважна туга
Вникає в серце, каменем лягає;
Ридає хор, мов дикий вітер з луга,
А темрява склепіння застилає.
З віконця ледве-ледве блисне промінь;
Ті хмари темні дають мою душу,
А серце палять, мов жерущий племінь.
Ні, гук страшний я видобути мушу!
Хай я загину, та хай сяє мило
Над людьми сонцем правда і надія!
Зважливо простягаю руку, сміло –
І прокидаюсь... Так! то сон був... мрія!
СОН ЛІТНЬОЇ НОЧІ
Присвячується М.Ставиському
Сон літньої ночі колись мені снився,
Коротка та літня нічка була,
І сон був короткий, – він хутко змінився
І зник, як на сході зоря розсвіла.
Чудова мрія, розкішна та ясна,
Кохано в ту ніч обгорнула мене,
Приснилась мені люба доля прекрасна,
Приснилось невидане щастя дивне.
Була я щаслива, безмірно щаслива;

Приснилось мені... та того не списать!
Де в світі є мова така чарівлива,
Щоб справжнєє щастя могла розказать?
Та сон був короткий. Ранесенько-рано
Вже зникла рожевая мрія моя, -
Туди полинула, де грала кохано
Злотисто-рожева світова зоря.
Поглянула я, що вже нічка зникала, -
І душу мою обгорнула печаль;
І тихо-тихесенько я промовляла:
"Сон літньої ночі! мені тебе жаль!.."
Я щастя не маю і в мріях не бачу,
Бо інші мрії у серці ношу;
Коли я часами журюся і плачу, -
Я щастя у долі тоді не прошу.
Для інших і доля, і щастя хай буде,
Собі я бажаю не сну, а життя, -
Хто зо сну прокинувся, хай щастя забуде,
Йому вже до щастя нема вороття!

[1892]

СОНЕТ

Натура гине - вся в оздобах, в злоті, -
Останній усміх ясний посила
І краскою непевною пала,
Немов конуюча вродливиця в сухоті.
Недавно ще була вона в турботі,
Жила і працею щаслива була;
Тепер останнії дарунки роздала
І тихо умира... кінець її роботі!
Спокійно умира і листом покриває
Росинки білії, ті сльози самотні
Від сонця ясного і від людей ховає.
Натура лє ті сльози таємні
Того, що хутко ляже в смертнім сні,
В холодній, білій сніговій труні.

[4 - 20 листопада 1890]

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА

Колись нашу рідну хату
Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.

Та минав ти, наш Кобзарю,
Чужії пороги,
Орав свою вбогу ниву,
Рідні перелogi.
Гомоніла твоя кобза
Гучною струною,
В кожному серці одбивалась
Чистою луною.
Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Україні.
Хай же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє, —
"Огню іскра великого"
Повік не згасає!
Щоб між нами не вгасало
Проміння величне,
Ти поставив "на сторожі"
Слово твоє вічне.
Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелogi.
"СКРІЗЬ ПЛАЧ, І СТОГІН, І РИДАННЯ..."
Скрізь плач, і стогін, і ридання,
Несмілі поклики, слабi,
На долю марні нарікання
І чола, схилені в журбі.
Над давнім лихом України
Жалкуєм-тужим в кожний час,
З плачем ждемо її години,
Коли спадуть кайдани з нас.
Ті сльози розтроюють рани,
Загоїтись їм не дадуть.
Заржавіють від сліз кайдани,
Самі ж ніколи не спадуть!
Нащо даремнії скорботи?
Назад нема нам воріття!
Берімось краще до роботи,
Змагаймось за нове життя!

[1890]

ДО НАТУРИ

Натуро-матінко! я на твоєму лоні
Дитячі радощі і горе виливала,
І матір'ю тебе я щиро звала,
З подякою складаючи долоні.
Ти іскру божую збудила в моїх грудях;
Надія, - їй же першу пісню я співала, -
Мені провідною зорею стала,
І з нею буду я добра шукати в людях.
Коли ж почую я, що промінь погасає
Надії милої, - тоді, Натуро-ненько,
Прийми моє знебулеє серденько,
І проміння нове нехай йому засяє!

ВЕЧІРНЯ ГОДИНА

(Коханій мамі)

Уже скотилось із неба сонце,
Заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
Усе заснуло, заснуло й горе.
Вийду в садочок та погуляю,
При місяченьку та й заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо,
В таку годину забудеш лихо!
Кругом садочки, біленькі хати,
І соловейка в гаю чувати.
Ой, чи так красно в якій країні,
Як тут, на нашій рідній Волині!
Ніч обгорнула біленькі хати,
Немов маленьких діточок мати,
Вітрець весняний тихенько дише,
Немов діток тих до сну колише.

ЗАВІТАННЯ

В темну безсонную ніч, в передсвітнюю чорну годину,
Втомленим очам моїм вельми дивна поява з'явилась:
Темно-червонеє світло, неначе той одблиск пожежі,
Лихо віщуючий, темряву ночі розсунув.
В світлі з'явилася генія темная постать.
Довга та чорная шата, мов хмара, його покривала
І хвилювала в повітрі, як море в негоду,
Сталі холодної полиском крила широкі ясніли;

Кучері чорні та довгі спадали на плечі.
В темних та гострих очах його погляд непевний світився, –
Сумно дивився в простор, і палкії лилися з них сльози.
Горе тому, в чие серце ті сльози огнистії кануть:
Лихо та горе, всесвітню нікчемність побачить він разом,
В серці в його запалає той племін страшенний, жерущий,
Що у тім погляді жевріє, – і безнадійність,
Тяжка, понура, обгорне його, наче хмара осіння.
Скована жахом, я погляд спустила додолу.
Він же промчав, наче вітер, і зник у просторі.
Темрява знов залягла, ще чорніша, ще глибша.
Вечір був місячний, ясний, і зорі лагідно сяли;
Тихо було у повітрі, вітрець тільки часом
Легким крильцем повівав – і далеко, далеко
Із-за гори десь доносився гук від вечірнього дзвона.
Довгая біла стяга простелилась від срібного саява
В хаті моїй, – надто ясно вже світач рогатий
Ночі тієї світив. Якась тінь у тім саяві з'явилась,
Легка, блакитна, прозора і невиразна, як мрія.
Геній то був, але геній не той, що з'являвся
Темної ночі тоді, коли жахом скував мою душу.
Тихо стояв він, і ледве що маяла шата прозора;
Кучері ясні, легкі вилися над чолом лагідним,
Білі крила сріблясті леліли у місячнім саяві,
Ясні очі були, і погляд їх був, наче промінь;
Любо всміхався, від усміху того у серці
Радісна, тиха надія, мов квітка лілеї, розквітла.
Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання
Кращої долі, яснішої, – той ідеал мені саяв
В погляді яснім, і серце за ним поривалося линути.
Він подивився на мене журливо – і серцем я вчула,
Що у небесні простори несила моя ще полинуть...
Зник він, як мрія, як срібний туман проти сонця.
Зоря на небі рожева уже починала займатись,
Із-за гори десь доносився гук від далекого дзвона...

НА ДАВНІЙ МОТИВ

– На добридень, ти моя голубко!
"На добридень, мій коханий друже!"
– Що ж сьогодні снилось тобі, любко?
"Сон приснився, та дивненький дуже".
– Що ж за диво снилось тобі, мила?

"Мені снились білії лелії..."
- Тішся, мила, бо лелія біла -
Квітка чистої та любові надії!
"Мені снились білії лелії,
Що хитались в місячному світлі,
Мов гадали чарівнії мрії,
І пишались гордії, розквітлі.
І сяли дивною красою,
Мов непевні, чарівничі квіти,
І блищали ясною росою,
Що горіла, наче самоцвіти.
Приступила я до квітів ближче, -
Всі лелії раптом затремтіли,
Почали хилитись нижче, нижче
Та й пожовкли, далі почорніли.
І з лелій тих чорних поспадали
Всі блискучі самоцвітні роси,
На травиці схилених лежали,
Наче дрібні та ряснії сльози..."
- Дивний сон твій, любко моя гожа...
А мені червоні снились рожі.
"Тішся, милий, бо червона рожка -
То кохання квітка та розкоші!"
- Мені снилося: червоні рожі
Пломеніли в промені злотистім
І були на райські квіти схожі,
Запашнії, з листячком барвистим.
Так чудово рожі паленіли
Від кохання й радості ясної
І цвіли, тремтіли та горіли
Від жаги палкої, таємної.
Приступив я до одної рожі,
Пригорнуть хотів я до серденька.
Зблідли раптом рожі прехороші
І найкраща роженька ясненька.
Та й умилась буйною росою
Та моя найкраща рожка мила,
Мов підтята гострою косою,
Полягла мені до ніг, змарніла...
Засмутилась пара молоденька,
Зрозуміти снів своїх не може

І додому поверта смутненька.
Дай їм, боже, щоб було все гоже!..
[20 березня 1890 р.]

ПІСНЯ

Чи є кращі між квітками
Та над весняні?
Чи є в житті кращі літа
Та над молодії?
Не всихайте, пишні квіти,
Цвітять хоч до літа!
Пождіть літа, доля прийде,
Не тікайте з світа!
Двічі на рік пишні квіти
Та не процвітають;
В житті літа найкращії
Двічі не бувають.

Та ще ж квіти не посохли,
Рута зелененька, -
Не журися, дівчинонько,
Ще ж ти молоденька!

У ПУТЬ

Хвилини йдуть,
Пора у путь!
Прощай, рідний краю!
Вже хутко я піду.
Тут долі не маю, -
На чужині знайду.
Шукатиму долі
В далекій стороні!
Вперед! прагну волі,
У світ пора мені!
Бо літа не ждуть...
Пора мені в путь!
Прощай, товариство, родину-рідна!
Прощай, моя люба дружино смутна!
Я, може, навіки іду в чужий край...
Прощай, - добрим словом мене спогадай!
Я йду, тверда звага
Веде мене на шлях,
У серці одвага,
Хоч сльози на очах...

В далекій чужині
Я сил наберусь
Служити країні
Або - не вернусь...
Я все покидаю: садочки рясні,
І темні діброви, і ниви ясні,
З собою несу я лиш рідні пісні.
Пора у путь,
Хвилини йдуть!
Шумлять на прощання
Зеленії луги,
Летять розставання
Хвилини дорогі!..
Хоч тяжко країну
Рідную покидать,
Я йду на чужину,
Я мушу поспішати.

Далекая путь,
Хвилини не ждуть !

ОСТАННЯ ПІСНЯ МАРІЇ СТЮАРТ

Que suis je, hélas!..
Що я тепер, о боже! жить мені для чого?
Слаба, мов тіло, в котрім серця вже нема,
Тінь марна я, мене жаль-туга обійма,
Самої смерті прагну, більше вже нічого.
Не будьте, вороги, ненависні до того,
Хто в серці замірів владарних не здійма,
Бо муку більшую, ніж має сил, прийма,
Не довго втримувати вам лютість серця свого!
Згадайте, друзі, - ви, котрі мене любили, -
Що я без щастя-долі у житті сьому
Нічого доброго зробить не мала сили;
Кінця бажайте безталанню мойому,
Бо вже коли я тут недолі досить маю,
Хай буду я щаслива там, у іншій краю!

ПОДОРОЖ ДО МОРЯ

(Посвята сім'ї Михайла Ф. Комарова) [8]

І

Прощай, Волинь! прощай, рідний куточок!
Мене від тебе доленька жене,
Немов од дерева одірваний листочок...

І мчить залізний велетень мене.
Передо мною килими чудові
Натура стеле — темнії луги,
Славути красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги.
Снується краєвидів плетениця,
Розтопленим сріблом блищать річки, —
То ж матінка-натура чарівниця
Розмотує свої стобарвні нитки.

II

Далі, все далі! он латані ниви,
Наче плахти, навкруги розляглись;
Потім укрили все хмари ті сиві
Душного диму, з очей скрився ліс,
Гори веселі й зелені долини
Згинули раптом, як любії сни;
Ще за годину, і ще за хвилину
Будуть далеко, далеко вони!..
Щастя колишнього хвилі злотисті
Час так швидкий пожира, мов огонь, —
Гинуть ті хвилі, мов квіти барвисті,
Тільки й згадаєш: "Ох, милий був сон!.."

III

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!
Он де балочка весела,
В ній хороші, красні села,
Там хати садками вкриті,
Срібним маревом повиті,
Коло сел стоять тополі,
Розмовляють з вітром в полі.
Хвилюють лани золотії,
Здається, без краю, — аж знову
Бори величезні, густії
Проводять таємну розмову.
Он ярочки зелененькі,
Стежечки по них маленькі,
Перевиті, мов стрічечки,
Збігаються до річечки,

Річка плине, берег рвучи,
Далі, далі попід кручі...
Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
Що горе тебе не знавало!..

IV

Сонечко встало, прокинулось ясне,
Грає вогнем, променіє
І по степу розлива своє світлонько красне, —
Степ від його червоніє.
Світлом рожевим там степ паленіє,
Промінь де ллється іскристий,
Тільки туман на заході суворо синіє,
Там заляга він, росистий.
Он степовее село розляглося
В балці веселій та милій,
Ясно-блакитним туманом воно повилося,
Тільки на хатоньці білій
Видно зеленую стріху. А далі, — де гляну, —
Далі все степ той без краю,
Тільки вітряк виринає де-не-де з туману;
Часом могилу стріваю.
В небі блакитнім ніде ні хмаринки, —
Тихо, і вітер не віє.
Де не погляну, ніде ні билинки,
Тиха травиця леліє...

V

Великеє місто. Будинки високі,
Людей тих — без ліку!
Веселую чутно музику.
Розходяться людські лави широкі,
Скрізь видно ту юрбу велику.
І все чужина! ох, біда самотному
У місті широкім!
Себе почувать самотним!
І добре, хто має к багаттю чийому
Склонитися слухом і оком.
Тож добрії люди мене привітали
В далекій країні,
Там друга в прихильній дівчині

Знайшла я. І моря красу споглядали
Не раз ми при тихій годині.
На тихому небі заблиснули зорі,
Огні запалали
У місті. Ми тихо стояли,
Дивились, як ясно на темному морі
Незліченні світла сіяли.
В широких просторі губилося око,
А думка питала —
Де щастя шукать вона мала,
Любові й надії — у небі високо?
Чи в морі спокою б шукала?
Ні думко! Даремне в світовім просторі
притулку шукати,
В безодню дарма поринати;
Любов і надія не в зорях, не в морі, —
Між людьми поради питати!
Шукай, може, душу там знайдеш де щиру
І розум величний;
Де правди не згас промінь пишний,
Там тебе шукати любові та миру.
Спокій же знайдеш колись вічний!..

VI

Далі, далі від душного міста!
Серце прагне бують на просторі!
Бачу здалека — хвиля іскриста
Грає вільно по синьому морі.
Тож сповнилось мені те бажання —
Подались ми на море хутенько,
І по хвилях морських погуляння
Почали ми в неділю раненько.
А у тую неділеньку рано
Синє море чудово так грає,
Його сонечко пестить кохано,
Красним-ясним промінням вітає.
Що біліє отам на роздоллі?
Чи хмариночка легкая, біла
Геть по небі гуляє по волі?
Чи на човні то білі вітрила?
В морі хвиля за хвилею рине,
Море наче здіймається вгору,

А склепіння небеснеє синє
Край свій ясний купає у морю.
Світло там простяглося від сходу, —
Очі вабить стяга та іскриста;
Корабель наш розрізує воду —
І дорога блакитно-перлиста
Зостається широка за нами,
Геть далеко розкочує хвилі,
Що сердито трясуть гребенями,
Наче гривами коні ті білі.
А здалека, отам на заході,
Срібнокудрії хвилі кивають, —
Нереїди при сонячнім сході
Промінь ранній таночком стрівають...
І танцюють химерно та легко, —
Ось близенько вже видно ту зграю,
Аж ізнов одкотилась далеко,
Геть біліє в туманному краю...
Море, море! Без краю просторе,
Руху повне і разом спокою!
Забуваю і щастя, і горе —
Все наземне, — з'єднатись з тобою
Я жадаю на час, на годину,
Щоб не бачить нічого на світі,
Тільки бачить осяйну долину
І губитись в прозорій блакиті!..

VII

Ой високо сонце в яснім небі стало,
Гаряче проміння та й порозсипало,
По хвилях блакитних пливе човен прудко.
От і берег видко! прибули ми хутко.
Ой вже сонечко яснее та стало на межі,
Освітило акерманські турецькі вежі.
Ходім же турецький замок оглядати
Щоб нашу і славу, і лихо згадати, —
Згадать давню славу, козацькую волю,
І тяжку недолю, турецьку неволю.
Тут колись гуляла доля і воля кривава;
Тяжко-важко діставалась та сумная слава!
Сі круглі вежі й високі мури —
Страшні та суворі, непевні, понурі,

І скрізь у тих мурах стрільниці-бійниці,
При вежах тих сумні "темнії темниці".
В сих темницях колись наші та приймали горе,
Слали думки крилатії через синє море...
У темних темницях нема ні віконця,
Не видко з них світла ні ясного сонця!
А світ такий красний, хороший, розкішний!
Під ясним промінням лиман такий пишний.
Його хвиля край берега ясно так синіє,
А дедалі ледве-ледве, мов туман, леліє...
Глянуть на лиман той, — втішається око!
Колись його хвилі вкривались широко
Тими байдаками, легкими чайками,
Що плили на сей бік та за козаками:
Швидко рідних визволяти козаки летіли...
За мурами високими вороги тремтіли...
Славо, наша згубо! славо, наша мати!
Тяжко зажуритись, як тебе згадати!
Кров'ю обкипіла вся наша давнина!
Кров'ю затопила долю Україна.
Ой лимане-лиманочку, хвиле каламутна!
Де поділась наша воля, слава наша смутна?
Чи на те ж козацтво гинуло в неволі,
Побивалось тяжко, шукаючи долі,
Чи на те лилися кривавії ріки,
Щоб усе пропало й забулось навіки?
Та коли судилось марне лицарям загинуть,
То невже про них і гадку нащадки закинуть?..
Все мина!.. Від слави давньої давнини
Лиш zostались вежі та німії стіни!
Де ходили люті турки-яничари,
Там пасуться мирні овечок отари...
Де полягла козацькая голова думлива,
Виріс там будяк колючий та глуха кропива.
Виросла там квітка у темниці, в ямі,
Ми її зірвали, — нехай буде з нами!
Квітка тая, може, виросла з якого
Козацького серця, щирого, палкого?..
Чи гадав той козаченько, йдучи на чужину,
Що вернеться з його серця квітка на Україну?..
Сумно тут усюди, так пусто, так глухо,

У цілому замку немає ні духа,
Коло брами тільки мінарет тоненький,
Там курінь приладив вівчар молоденький.
Та в курені-мінареті вівчаря немає —
Он він з вежі високої на діл поглядає.
З високої вежі вівчарику видко,
Як котяться хвилі лиманові швидко,
А далі зникають у синьому морі...
Вівчарика погляд блукає в просторі.
Має він простор широкий для думок та гадок,
Що то він тепер гадає, лицарський нащадок?..

VIII

Вже сонечко в море сіда;
У тихому морі темніє;
Прозора, глибока вода,
Немов оксамит, зеленіє.
На хвилях зелених тремтять
Червонії іскри блискучі
І ясним огнем миготять,
Мов блискавка з темної тучі.
А де корабель наш пробіг,
Дорога там довга й широка
Біліє, як мармур, як сніг,
І ледве примітне для ока.
Рожевіє пінистий край;
То іскра заблісне, то згасне...
Ось промінь остатній!.. Прощай,
Веселе сонечко ясне!

IX

Кінець подорожі, —
Вже зіроньки гожі
Сіяють на небі ясному,
І вже височенько
Ясний місяченько, —
Вже хутко прибудем додому!
Огні незліченні,
Мов стрічки огненні,
До моря спускаються з міста,
А в пристані грає,
Огнями сіяє
Корабликів згря барвиста.

За час, за годину
Тебе я покину,
Величнє море таємне!
І знов мене прийме,
Огорне, обійме
Щоденщина й лихо наземне.
І в рідному краю
Не раз спогадаю
Часини сі любі та милі!
Прощай, синє море,
Безкрає, просторе, —
Ви, гордії, вільнії хвилі!

[1888]

КРИМСЬКІ СПОГАДИ

ЗАСПІВ

Південний краю! як тепер далеко
Лежиш від мене ти! за горами крутими,
За долами розлогими, за морем,
Що вже тепер туманами густими
Укрилося, бурливе. Та не страшно
Моїм думкам осінньої негоди
На Чорнім морі. Швидше тої чайки
Вони перелетять за темні води.
Вони перелетять у ту країну,
Де небо ще синіє, як весняне,
Де виноград в долині зеленіє,
Де грає сонця проміння кохане.
Туди мої думки полинуть швидко
І привітають ту ясну країну,
Де прожила я не одну днину,
А не була щаслива й на годину...
Та я за те докірливого слова
Тобі не кину, стороно прекрасна!
Не винна ти, що я не маю долі,
Не винна ти, що я така нещасна!

[1891]

1. ТИША МОРСЬКА

В час гарячий полудневий
Виглядаю у віконце:
Ясне небо, ясне море,
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певне, се країна світла
Та злотистої блакиті,
Певне, тут не чули зроду,
Що бува негода в світі!
Тиша в морі... ледве-ледве
Колихає море хвилі;
Не колишуться од вітру
На човнах вітрила білі.
З тихим плескотом на берег
Рине хвилечка перлиста;
Править хтось малим човенцем, –
В'ється стежечка злотиста.
Править хтось малим човенцем,
Стиха весла підіймає,
І здається, що з весельця
Щире золото спадає.
Як би я тепер хотіла
У мале човенце сісти
І далеко на схід сонця
Золотим шляхом поплисти!
Попливла б я на схід сонця,
А від сходу до заходу,
Тим шляхом, що проложило
Ясне сонце через воду.
Не страшні для мене вітри,
Ні підводнії каміння, –
Я про них би й не згадала
В краю вічного проміння.
Євпаторія, 1890, 16 серпня

2. ГРАЙ, МОЯ ПІСНЕ!..

Досить невільная думка мовчала,
Мов пташка у клітці замкнута од світа,
Пісня по волі давно не літала,
Приборкана тугою, жалем пририта.
Час, моя пісне, у світ погуляти,
Розправити крильця, пошарпані горем,
Час, моя пісне, по волі буяти,
Послухать, як вітер заграв понад морем.
Плинь, моя пісне, як хвиля хибкая, –
Вона не питає, куди вона плине;
Линь, моя пісне, як чайка прудкая, –

Вона не боїться, що в морі загине.
Грай, моя пісне, як вітер сей грає!
Шуми, як той шум, що круг човна вирує!
Дарма, що відгуку вітер не має,
А шум на хвилиночку погляд чарує!..
Серед чистого моря 1890 р. 17 серпня

3. БЕЗСОННА НІЧ

Цілу ніч до зорі я не спала,
Прислухалась, як море шуміло,
Як таємная хвиля зітхала –
І як серце моє стукотіло.
Ночі темної дивні почвари
Заглядали в безсоннії очі,
І страшніші, ніж сонні кошмари,
Ті привиддя безсонної ночі.
Думки-гадки, мов птахи нічні,
Налетіли, тяжкі та суворі,
Ох, непевні ті думи страшнії,
Наче хвилі у північ на морі!
Хто одважиться в північ на море
Своє хибке човенце зіпхнути?
Хто поважиться людськеє горе
Світовеє серденьком збагнути?
Той у північ на море поплине,
Хто не думає ранку діждати...
Хай же думка моя вільно лине, –
Я не буду на ранок чекати.
Серед мороку, бурі-негоди
Цілу ніч буде човен блукати;
Як зійде сонце правди та згоди,
Я тоді вічним сном буду спати.
Буде шарпати буря вітрила,
Пожене геть по темному морю.
Ох, коли б мені доля судила
Хоч побачити раннюю зорю!
Євпаторія, 1891 р.

4. НА ЧОВНІ

Нічко дивна! тобі я корюся.
Геть всі темнії думи сумні!
Не змагаюся вже, не борюся,
Потопаю в сріблястому сні.

Люди сплять, спить і людськеє лихо, –
Лихо сили не має в сю ніч.
Тихо скрізь, і на серденьку тихо,
Деся журба з нього згинула пріч.
Може, тільки сховалась глибоко?
Може, зараз прокинеться знов?
Та дарма! поки ясне ще око,
Не здіймаймо журливих розмов!
Глянь, як хвилі від срібла блищать!
Глянь, як небо сивіє вгорі!
Вабить хвиля на море податись,
Кличе промінь ясної зорі.

***

Плине білий човник, хвилечка колише,
Хвилечка гойдає;
Плине білий човник, вітер ледве дише,
Ледве повіває.
Білії хмаринки, лебедині крила
Угорі гуляють,
Довгою стягою, що зорю покрила,
Місяця сягають.
Місяченько світло і рожеве, й срібне
Кида-розсипає,
І ряхтить, і сяє світло тее дрібне,
Як вогонь палає.
Геть далеко в морі кораблі видніють.
Бачу здалеченька,
Як виразно щогли тонкії чорніють
Проти місяченька.
Плиньмо геть за тее корабельне місто,
Там, де нам прекрасна
Доріженька сяє, де пала огнисто
Stella maris ясна.

***

На човні нас було тільки двоє.
Хвилі скрізь вколо нас коливались,
І такі ми самотні обое
Серед того простору здавались.
Я дивилась на тебе, мій брате,
Що гадала, – не вимовлю зроду;
Чим було тоді серце багате,

Поховала я в тихую воду.
Може, хвиля тобі розказала
Все, що думала я в тую мить?
Ні! вона те глибоко сховала...
Хай же там моя думонька спить!
Думка спить, і серденько спочило;
Я дивлюсь на обличчя твоє;
Тихе море спокою навчило
Невгамовнеє серце моє...
Євпаторія, 1891 р, 8 липня

5. НЕГОДА

В темний вечір сиджу я в хатині;
Буря грає на Чорному морі...
Гомін, стогін, квиління пташині,
Б'ється хвиля, як в лютому горі.
Там на березі мріє кілками
Морський човен, розбитий, нужденний,
Наче звір, що в пустині пісками
Його вихор засипав південний;
Мов у неба рятунку благають
Ті останки сумні, нещасливі,
А з туману на них набігають
Грізні, люті вали білогриві.
Вдарить вал і гукне, мов з гармати,
Скрізь по березі гук залунає;
Хоче море човна розламати,
Трощить, ломить, піском засипає.
Як розбитий човен безталанний
Серед жовтих пісків помирає,
Так чудовий сей край богоданий
У неволі в чужих пропадає.
Наче кінь степовий, вільний, дикий,
Що в пісках у пустині вмирає:
Захопив його вихор великий,
Кінь упав і в знесиллі конає.
В ньому серце живе ще б'ється,
В ньому кров не застигла живая,
А над ним вже кружляє та в'ється
Птаства хижого чорная згряя;
Рвуть, хапають, їдять та шматують
При пажернім та лютім ячанні,

І кривавее тіло батують,
Що тремтить при останнім сконанні.
Сильне море! зберися на силі!
Ти потужне, нема тобі впину, –
Розжени свої буйнії хвилі,
Затопи сю нещасну країну!
[Євпаторія, 1891]

6. МЕРДВЕН

Бескиди сиві, червонії скелі,
Дикі, непевні, нависли над нами.
Се, кажуть люди, злих духів оселі
Стали під хмари стінами.
З гір аж до моря уступи сягають,
Люди прозвали їх Чортові сходи;
Ходять злі духи по них та збігають
Гучні веснянії води.
Люди ж не сміють зійти по тих сходах
Геть на верхів'я, туманом повиті, –
Духи поклали по всіх переходах
Скелі, від кручі відбиті;
Хто тільки йтиме по сходах, – задушать,
Кинувши скелею в нього тяжкою,
І подоланого стогін заглушать
Духи луною гірською.

7. БАЙДАРИ

Дорога довга. Чагарі, долини,
На небі палкому ніде ні хмари.
Ми їдемо, спочинку ні хвилини.
Коли зненацька чую: "Ось Байдари!"
Дивлюся: брама, сиві дві скеліни...
О, що се? Чудо чи потужні чари?
Немов заслона впала і відкрила
Натури дивні, краснії дари,
Що досі від людських очей ховались.
Щоб тут жити, треба мати крила!
Вже люди, певне, від тії пори
Тут не живуть, як з раєм попрощались.
Мов невидимая рука тут положила
Границею отсії дві гори,
Що високо до неба поздіймались.
Один зелений бескид, другий – темний.

Здалека море хвилі золотії
Шле, наче провість волі і надії...
Чи се той світ, загублений, таємний,
Забутий незабутній рай надземний,
Що так давно шукають наші мрії?..

8. ТАТАРОЧКА

Там, за містом, понад шляхом битим,
По гарячим каменистим полі
Йде дівча татарськеє вродливе,
Молоденьке, ще гуля по волі.
На чорнявій сміливій голівці
Червоніє шапочка маленька,
Вид смуглявий ледве прикриває
Шовком шитая чадра біленька.
То закриє личко, то відкриє, –
А очиці, наче блискавиці,
Так і грають з-попід брівок темних!
Що за погляд в сеї чарівниці!

9. БАХЧИСАРАЙ

Мов зачарований, стоїть Бахчисарай.
Шле місяць з неба промені злотисті,
Блищать, мов срібні, білі стіни в місті,
Спить ціле місто, мов заклятий край.
Скрізь мінарети й дерева срібlistі
Мов стережуть сей тихий сонний рай;
У темряві та в винограднім листі
Таємно плеще тихий водограй.
Повітря дише чарівним спокоєм,
Над сонним містом легкокрилим роєм
Витають красні мрії, давні сни.
І верховіттям тонкії тополі
Кивають стиха, шепотять поволі,
Про давні часи згадують вони...

10. БАХЧИСАРАЙСЬКИЙ ДВОРЕЦЬ

Хоч не зруйнована – руїна ся будова,
З усіх кутків тут пустка вигляда.
Здається, тільки що промчалась тут біда,
Мов хуртовина грізная, раптова.
Тут водограїв ледве чутна мова, –
Журливо, тихо гомонить вода, –
Немов сльозами, краплями спада;

Себе оплакує оселя ся чудова.
Стоять з гарему звалища сумні,
Садок і башта; тут в колишні дні
Вродливі бранки вроду марнували.
Колись тут сила і неволя панувала,
Та сила зникла, все лежить в руїні, –
Неволя й досі править в сій країні!

11. БАХЧИСАРАЙСЬКА ГРОБНИЦЯ

Палкого сонця промені ворожі
На кладовище сиплються, мов стріли,
На те каміння, що вкрива могили,
Де правовірні сплять, піддані божі.
Ні квітів, ні дерев, ні огорожі...
І серед пустки, наче на сторожі,
Стоїть гробниця. Ті, що в ній спочили,
Навіки в ній своє імення скрили.
З чужого краю тут співці бували
І тіні бранки любої шукали, –
Витає ж тут інша тінь, кривава:
Ні, тут не лежить краса гарема,
Марія смутна чи палка Зарема, –
Тут спочива бахчисарайська слава!

12. НАДСОНОВА ДОМІВКА В ЯЛТІ

Смутна оселя!.. В веселій країні,
В горах зелених, в розкішній долині
Місця веселого ти не знайшов,
Смутний співець! умирать в самотині
В смутну оселю прийшов.
Звідси не видно ні моря ясного,
Гомону з міста не чути гучного,
З бору соснового шум тут іде;
Гори лунають од вітру буйного,
Часом де дзвін загуде...
Стали в саду кипариси стіною
Оберігати в оселі спокою,
Лаври – неначе зсушила журба,
Тихо, журливо кива головою,
Віттям плакучим верба.
Все тут журливе кругом сеї хати, –
Та найсмутніші отії кімнати,
Де безталанний поет умирав:

Все тут забрали, що можна забрати, –
Смутку ж ніхто не забрав.
Вікна тьмяні, мов очі слабого,
В хаті порожній самотньо, убого,
Висить свічадо на голій стіні,
Млою повите, – дивитись на нього
Сумно здавалось мені...
Тута остатні "огні догоріли",
Тута остатні "квітки облетіли",
Тільки залилася муза одна,
Що не лишила співця до могили,
Тута витає сумна.
Тіло поета в далекій чужині, –
Там, у тій самій холодній країні,
Серце на смерть отруїли його!
Смутная муза літа в самотині,
Кличе поета свого.
В ДИТЯЧОМУ КРУЗІ
"НА ЗЕЛЕНОМУ ГОРБОЧКУ..."
На зеленому горбочку,
У вишневому садочку,
Притулилася хатинка,
Мов маленькая дитинка
Стиха вийшла виглядати,
Чи не вийде її мати.
І до білої хатинки,
Немов мати до дитинки,
Вийшло сонце, засвітило
І хатинку звеселило.
[1885]
"ЛІТО КРАСНЕЄ МИНУЛО..."
Літо краснее минуло,
Сніг лежить на полі;
Діти з хати виглядають
В вікна... шкода волі!
Діти нудяться в хатині,
Нудять, нарікають:
"І нащо зима та люта? –
Все вони питають. –
Он все поле сніг завіяв,
Хоч не йди із хати!"

У замкнуті дивись вікна,
Ніде й погуляти!
Сніг з морозом поморозив
Всі на полі квіти...
Деся зима та не скінчиться!"
Нарікають діти.
Ждіте, ждіте, любі діти!
Літо знов прилине,
Прийде мила годинонька,
Як зима та згине;
І завітне наше поле,
І зазеленіє, -
Знов його весна прекрасна
Квіточками вкриє.
"МАМО, ІДЕ ВЖЕ ЗИМА..."
"Мамо, іде вже зима,
Снігом травицю вкриває,
В гаю пташок вже нема...
Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?" -
В неньки спитала дитина.
"Ні, не кожна, - одказує мати, -
Онде, бачиш, пташина сивенька
Скаче швидко отам біля хати, -
Ще зосталась пташина маленька".
"Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?"
"Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навісної.
Жде, що знову прилине весна".
"Мамо, ті сиві пташки
Сміливі, певно, ще й дуже,
Чи то безпечні такі, -
Чуєш, цвірінькають так,
Мов їм про зиму байдуже!
Бач - розспівалися як !"
"Не байдуже тій пташці, мій синку,
Мусить пташка малесенька дбати,
Де б водиці дістати краплинку,
Де під снігом поживку шукати".

"Нащо ж співає? Чудна!
Краще шукала б зерна!"
"Спів пташині потіха одна, -
Хоч голодна, співа веселенько,
Розважає пташине серденько,
Жде, що знову прилине весна".

[1891]

"ТІШСЯ, ДИТИНО, ПОКИ ЩЕ МАЛЕНЬКА..."

Тішся, дитино, поки ще маленька.
Ти ж бо живеш навесні,
Ще твоя думка літає легенька,
Ще твої мрії ясні.
Мрія полине із думкою вкупці
Геть у далекі світа, -
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!
Чи пам'ятаєш ти казку-дивницю,
Як то колись принесла
Ту ю цілющу-живущу водицю
Дрібна пташина мала?
Їй не страшні були дикі простори,
Скелі і хвилі морські,
Перелітала найвищії гори, -
Мала крильця прудкі.
Так твоя думка швиденько полине,
Тільки їй волю даси,
І принесе з чарівної країни
Краплю живої роси.
І як приступить журба невсипуща
Та до серденька твого, -
Тая росиця цілюща-живуща
Буде жити його.
Хай же та мрія із думкою вкупці
Лине в неznані світа, -
Крил не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!

[1891]

ВЕСНЯНКА

(Сестрі Олесі)

Як яснее сонце
Закине свій промінь ясний

До тебе в віконце, –
Озвись на привіт весняний.
Олесю, серденько,
Співай веселенько!
Весняного ранку
Співай, моя люба, веснянку!
Як бідну первістку,
Дочасну, морози поб'ють
І кущик любистку
Холоднії роси поллють, –
Не плач, моя роже,
Весна переможе!
Весняного ранку
Співай, моя люба, веснянку!
Як дрібнії дощі
Заслонять нам світ навесні,
Як нам молодощі
Пов'ються у хмари сумні, –
Не тратьмо надії
В літа молодії!
Весняного ранку
Співаймо, сестрице, веснянку!
На літо зелене
Поїду я геть в чужий край,
Згадай же про мене,
Як підеш по квіти у гай.
Спогадуй, Олесю,
Сестру свою Лесю!
Весняного ранку
Даю тобі сюю веснянку!

[6 квітня 1890 р.]

1

(1) — Урочисто (італ.)

2

(2) — Весело (італ.)

3

(3) — Тут: акорди на арфі (італ.).

4

(4) — Рондо (пал.)

5

(5) — Ноктюрн (італ.)

6

(6) — Назва строфи на сім рядків (італ.)

7

(7) — Без надії сподіваюсь! (лат.)

8

(8) — Комаров Михайло Федорович (1844-1913) — український бібліограф, критик і фольклорист. Приятель сім'ї Косачів.